

กระบวนการเจริญอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักชยธรรม
เพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน
The Conventional Productive Approach of Five Indriya in
Bodhipakkhiyadhamma for Vipassana Meditation

ศรินรัตน์ ชิตธรรมสิทธิ์, Sarinrattana Chitatammasit¹

พระมหาชิต จานชิต, Phramaha Chit Tanachito²

วิโรจน์ คุ่มครอง, Viroj Koomkrong³

พระเมธาวิณัยรส, PhraMedha Vinayaros⁴

E-mail : happiness2009@hotmail.com

Received: May 17, 2022 Revised: June 10, 2022

Accepted: June 10, 2022

บทคัดย่อ

ดุขฎิณิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักชยธรรม ๒) เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ๓) เพื่อเสนอกระบวนการเจริญอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักชยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเน้นศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์บุคคล

ผลการวิจัยพบว่า โพธิปักชยธรรม ๓๗ ประการ เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ มี สติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ ส่วนอินทรีย์ หมายถึง ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ตน มี ๕ ประเภท คือ ๑) ลัทธินทรีย์ คือ อินทรีย์ที่เป็นใหญ่ในความเชื่อ เป็นความเชื่ออันประกอบด้วยเหตุผล ๒) วิริยินทรีย์ คือ อินทรีย์ที่เป็น

¹ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

² อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

³ อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

⁴ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ใหญ่ในความเพียร และในการอบรมจิตให้บริสุทธิ์จากกิเลส ๓) สตินทริย คือ อินทริยที่เป็นใหญ่ในการระลึกได้ เป็นผู้มึสติไม่หลงลืมพลั้งเผลอ ๔) สมาธินทริย คือ อินทริยที่เป็นใหญ่ในสมาธิ เป็นจิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งโดยเฉพาะ ๕) ปัญญินทริย คือ อินทริยที่เป็นใหญ่ในปัญญา สามารถรู้แจ้งแทงตลอดตามที่เป็นจริง ส่วนหลักการปรับอินทริยเสมอกันเป็นคู่ ๆ คือ ปรับศรัทธาให้เสมอกับปัญญา และปรับปัญญาให้เสมอกับศรัทธา ปรับวิริยะให้เสมอกับสมาธิ และปรับสมาธิให้เสมอกับวิริยะ ส่วนสตินั้นยังมีมากเท่าไรยิ่งดี

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานคือ การปฏิบัติอย่างต่อเนื่องในการฝึกอบรมเจริญปัญญา อันเป็นเครื่องทำลายกิเลส ให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง มีอารมณ์ของวิปัสสนาที่เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ๖ ประการ คือ ชันธ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๔ อินทริย ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจจสมุปบาท ส่วนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ ๑) กายา นุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ กำหนดรู้กาย ๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การกำหนดรู้เวทนา ๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การกำหนดรู้อาการของจิตที่มีธรรมชาติรับรู้อารมณ์ ๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ มีสติเข้าไปกำหนดรู้สภาวธรรมเนื่องๆ มีจุดมุ่งหมายเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส เป็นการฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เป็นอิสระ ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลส มีเป้าหมายสูงสุด คือ การบรรลุพระนิพพาน และเมื่อดับขันธแล้วไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป

กระบวนการเจริญอินทริย ๕ ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน แบ่งออกเป็น ๑) กระบวนการเจริญสัทธินทริยในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในกาย เวทนา จิต และธรรม มีกระบวนการ ๓ ประการ คือ ๑. อาตปปี คือ มีความเพียรเพากิเลส ๒. มีสัมปชาโน คือ มีปัญญาหยั่งเห็น ๓. มีสติมาคือ มีสติอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อมีศรัทธาพึงพิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรมตามความเป็นจริง ๒) กระบวนการเจริญวิริยอินทริยในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ในกาย เวทนา จิต และในธรรม ผู้ปฏิบัติธรรมพึงมีความเพียรในการกำหนดรู้ในการเคลื่อนไหวกาย กำหนดรู้เวทนา กำหนดรู้จิต และกำหนดรู้ธรรมตามความเป็นจริง ๓) กระบวนการเจริญสตินทริยในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ในกาย เวทนา จิต และธรรม ผู้ปฏิบัติธรรมต้องมีสติกำหนดรู้กาย กำหนดรู้เวทนา กำหนดรู้จิต และกำหนดรู้ธรรมตามความเป็นจริง ๔) กระบวนการเจริญสมาธินทริยในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในกาย เวทนา จิต และในธรรม ผู้ปฏิบัติธรรมพึงมีสมาธิในการกำหนดรู้ในการเคลื่อนไหวกาย กำหนดรู้เวทนา กำหนดรู้จิต และกำหนดรู้ธรรมตามความเป็นจริง

จริง ๕) กระบวนการเจริญปัญญาในโพธิปักชยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในกาย เวทนา จิต และในธรรม ผู้ปฏิบัติธรรมพึงมีปัญญาในการกำหนดรู้ในการเคลื่อนไหวกาย กำหนดรู้เวทนา กำหนดรู้จิต และกำหนดรู้ธรรมตามความเป็นจริง เห็นความเป็นไตรลักษณ์ พลังแห่งอินทรีย์ทั้ง ๕ ที่เข้าไปกำหนดรู้เช่นนี้เป็นบาทฐานและเป็นการสั่งสมบารมีในการเจริญวิปัสสนาภาวนาต่อไป

คำสำคัญ : อินทรีย์, โพธิปักชยธรรม, วิปัสสนากรรมฐาน

ABSTRACT

This dissertation contains 3 objectives: (1) to study the five *Indriya* or faculties in *Bodhipakkhiyadhamma*, (2) to study the Vipassana meditation practice in Theravadin scriptures; (3) to propose the process of developing the five faculty in *Bodhipakkhiyadhamma* for Vipassana meditation training. This was qualitative research focusing on document survey and personal interviews.

The results showed that *Bodhipakkhiyadhamma* is a type of gradual virtues of insight practice leading to enlightenment which are; 4 foundations of mindfulness, 4 efforts, 4 path of accomplishment, 4 faculties, 5 powers, 7 enlightenment factors, and the eightfold path. *Indriya* or faculty means the controlling faculty in its functions consisting of 5 types; 1) *Saddhindriya* or confidence faculty associated with ratiō, 2) *Viriya-indriya* or energy faculty functioning as a mind purification, 3) *Sati-indriya* or mindfulness faculty referring to full awareness and remembering, 4) *Samādhindriya* or concentration faculty which contemplates on any particular object, 5) *Paññindriya* or wisdom faculty referring to realizing the truth. The way to equalize faculties in pairs is to align confidence with wisdom, and adjusting wisdom to match confidence, energy with concentration and the concentration with energy, while mindfulness the more practitioners have, the more advance.

The Vipassana practice refers to a continuous training of wisdom which is key virtue to uproot all defilements generating the effective knowledge. There are six bases of Vipassana exercise called *Vipassanābhūmi*: 5 Aggregates, 12 Senses, 18 Elements, 22 faculties, 4 Noble Truths, and Dependent Origination. Vipassana practice based on four

foundations of mindfulness are; 1) *Kāyānupassanāsatipaṭṭhāna* or observing the body's conditions, 2) *Vedanānupassanāsatipaṭṭhāna* or an observing the feelings, 3) *Cittanupassanasatipaṭṭhāna* or an observing the mind's conditions, and 4) *Dhammānupassanāsatipaṭṭhāna* or awareness of the wondering thoughts. This kind of insight practice aims of liberation from passions, realizing things as they really are, not overwhelmed by defilements. The ultimate goal is to attain Nibbana. When the fresh body of Noble One had extinguished, there will be no more the cycle of death and rebirth again.

The procedures of five faculty development in *Bodhipakkhiyadhamma* for Vipassana cultivation are divided into; 1) the process of confidence faculty cultivating for Vipassana practice in body, feeling, mind and mental formations contains 3 processes: (1) *Ātāpī* or continually uninterrupted effort, (2) *Sampajāno* or having clear insightful wisdom, and (3) *Satimā* or mindfulness. Those who exercise insight practice should contemplate on the gross things in the body, feeling in sensation, thought in mind and thought in mental formation as they really were, 2) effort faculty process found in *Bodhipakkhiyadhamma*, the practitioner should be diligent in observing the body movements, feeling, mind and thought as they really were, 3) process of mindfulness faculty cultivation found in *Bodhipakkhiyadhamma*, the practitioner should be mindful of body, feeling, mind, and thought, 4) process of concentration faculty cultivation found in *Bodhipakkhiyadhamma*, the practitioner should contemplate on the body movement, feelings, mind and thought with right concentration as they really were, 5) process of wisdom faculty cultivation found in *Bodhipakkhiyadhamma*, the practitioner should concentrate on the awareness of body movements, feeling, mind and thoughts as they really were and ever-changing, unstable and non-self. The powers of the five faculty as mentioned appear as the foundation and the perfection accumulation for the advance insight practice.

key words : Indriya, Bodhipakkhiyadhamma, Vipassana Meditation

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญาโดยมีจุดหมายที่สูงที่สุด คือ การหลุดพ้นจากสังสารวัฏ เป็นไปเพื่อบรรลุมรรค ผล และนิพพาน อันเป็นยอดปรารถนาของผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะไปให้ได้ให้ถึง แต่การที่ไปให้ถึงซึ่งฝั่งพระนิพพานนั้นต้องมีการฝึกฝนพัฒนา มีความอดทนและพากเพียรปฏิบัติตามหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยในหลักคำสอนที่สำคัญในพระพุทธศาสนามุ่งเน้นบำเพ็ญตนให้ถึงพร้อมโดยความไม่ประมาท คือการไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และการทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว⁵ ปราศจากกิเลส คือ ราคะ โทสะ และโมหะ บนเส้นทางอริยมรรคนั้นมีความยากง่ายในการปฏิบัติที่แตกต่างกันไป การฝึกฝนและพัฒนาคุณภาพของมนุษย์ที่ต้องเริ่มพัฒนาภายในจิต ซึ่งเป็นการยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นจากปกติ เป็นจิตใจที่พัฒนาแล้ว เปรียบเสมือนเพชรที่เจียรไน ความงามของเพชร เป็นสิ่งที่บุคคลผู้แสวงหาและต้องการ แต่ความงามของจิตใจที่เจียรไนแล้วเป็นยอดของความงามทั้งหมด⁶

ในพระพุทธศาสนามีการปฏิบัติกรรมฐานซึ่งเป็นวิธีการฝึกมนุษย์ให้เจริญองกามให้เข้าใจถึงสภาวะธรรมตามความเป็นจริง พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิธีฝึกกรรมฐานแบบต่าง ๆ ไว้มากมายเป้าหมายการปฏิบัติของพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดวิปัสสนาปัญญาซึ่งเกิดจากขอบเขตของการกำหนดรู้อยู่ที่วิปัสสนาภูมิ ประกอบด้วย ขั้น ๕ อย่างดังนี้ ๑๒ ธาตุ ๑๔ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท โดยมีองค์ธรรมที่สำคัญเพื่อการบรรลุคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ หมายถึง หลักธรรมะ ๓๗ ประการ ที่เกี่ยวพันและนำไปสู่การบรรลุธรรมขั้นสูงสุด ซึ่งประกอบไปด้วยหลักธรรมะย่อย ๗ หมวด คือ

- ๑) สติปัฏฐาน ๔
- ๒) สัมมปปธาน ๔
- ๓) อิทธิบาท ๔
- ๔) อินทรีย์ ๕
- ๕) พละ ๕
- ๖) โพชฌงค์ ๗

⁵ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

⁶ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ. ๙), **คู่มือสอบอารมณกรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า (๕).

๓) มรรคมีองค์ ๘^๗

นี่เป็นหนทางแห่งการปลดปล่อยทุกข์อย่างถาวร เป็นเส้นทางอันประเสริฐ เป็นหนทางแห่งอริยะ นั่นคือ ผู้ใดปฏิบัติตามหลักธรรมะนี้อย่างเคร่งครัดและมีความเพียร ย่อมสามารถเข้าถึงความจริงอันสูงสุด หรือหนทางพ้นทุกข์ได้อย่างยั่งยืน และเมื่อศึกษาองค์ลักษณะและประเภทของโพธิปักชียธรรมแล้วพบว่ามรรคมีอินทรีย์ ๕ ปรากฏอยู่ด้วย อินทรีย์ ๕ เป็นธรรมที่จัดเป็นสัมปยุตธรรม หมายถึงต้องประกอบพร้อมกันองค์ธรรมอื่น ๆ ในพระพุทธพจน์แสดงโพธิปักชียธรรม ๓๙ ธรรมอันเป็นฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือเกื้อกูลแก่การตรัสรู้, เกื้อหนุนแก่อริยมรรค เป็นแนวการปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นของแต่ละบุคคลที่แตกต่างกันตามแต่ประเภทดังกล่าว ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงการเจริญอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักชียธรรม โดยพระพุทธองค์ทรงชี้แจงว่า อินทรีย์ ๕^๘ คือ

- ๑) ศรัทธา เรียกว่า สัทธินทรีย์
- ๒) วิริยะ เรียกว่า วิริยอินทรีย์
- ๓) สติ เรียกว่า สตินทรีย์
- ๔) สมาธิ เรียกว่า สมาธิินทรีย์
- ๕) ปัญญา เรียกว่า ปัญญินทรีย์

เพราะอินทรีย์ ๕ เต็มบริบูรณ์ก็เป็นพระอรหันต์^๙ จะกล่าวได้ว่าความบริบูรณ์แห่งอินทรีย์ ๕ เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งแสดงถึงการเป็นผู้มีการเจริญแห่งอินทรีย์ได้สำเร็จแล้วนั่นเอง

การเจริญอินทรีย์ คือ การอบรม ฝึกฝน พัฒนาความเป็นใหญ่ คือเป็นใหญ่ในการทำหน้าที่ในกิจของตน ในพระพุทธศาสนาการเจริญอินทรีย์ ๕ ประการ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิและปัญญา^{๑๐} เป็นหลักธรรมในชุดปฏิบัติธรรมทั่วไปตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด^{๑๑} เป็นทางแห่งอริยมรรค ที่เมื่อเจริญพร้อมถึงที่ ก็จะถึงขีดและขณะหนึ่ง ซึ่งองค์มรรคทั้งหมดรวมกันทำหน้าที่ให้เกิดญาณอันแรงกล้าสว่างขึ้นมาเห็นสัจธรรม และกำจัดกวาดล้างกิเลสที่หุ้มห่อบีบคั้นจิตออกไป^{๑๒}

^๗ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๓.

^๘ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๑/๔๔๔.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๘๓๖.

^{๑๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๓๑-๖๕๐/๒๔๒-๓๕๙.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๘๓/๕.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔๖.

การศึกษากระบวนการเจริญอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนาจะทำให้ทราบถึง กระบวนการบ่มอินทรีย์ ๕ ให้บริบูรณ์และสมคูลได้อย่างไร สำหรับผู้แสวงหาทางอันประเสริฐมีความพากเพียรฝึกฝนเจริญอินทรีย์ ๕ โดยวิธีการต่าง ๆ ตามแนวคำสอนที่มีความหลากหลาย วิธีการปฏิบัติของแต่ละคนมีขั้นตอนและวิธีการที่ต่างกันไปตามอุปนิสัย และเหตุปัจจัยที่สั่งสมมาที่แตกต่างกัน ในพระพุทธศาสนาพระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น เหล่านี้มีในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ หมวด ๓๗ ประการ เพราะบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ผู้ดับกิเลสแล้ว ดับกิเลสอยู่ หรือจักดับกิเลสย่อมดับได้ด้วยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนี้ จึงเป็นตัวแปรที่สำคัญอย่างยิ่งที่จะศึกษาอินทรีย์ ๕ ที่สัมพันธ์กับองค์ธรรมอื่น ๆ และในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ของบุคคลได้มีการจัดการกับอินทรีย์ให้เจริญได้อย่างไร มีปัจจัยใดบ้างที่นำมาส่งเสริมให้มีความเจริญ ก้าวหน้าในการปฏิบัติและที่สำคัญได้บรรลุธรรมอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่อง กระบวนการเจริญอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยจะนำเสนอเกี่ยวกับความหมาย ลักษณะ บทบาทและหน้าที่ของอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรม ตลอดจนศึกษาการเจริญอินทรีย์ ๕ ให้เหมาะสมว่าเป็นอย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้ทางด้านกระบวนการเจริญอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน อันจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อการปฏิบัติเพื่อให้ถึงจุดหมายต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรม
๒. เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
๓. เพื่อเสนอกระบวนการเจริญอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนา

วิธีการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

๑. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่จากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส รวมถึงตำราและคัมภีร์อื่นที่เกี่ยวข้องงานวิจัยนี้

๓. สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านวิปัสสนากรรมฐาน
๔. รวบรวม เรียบเรียง วิเคราะห์ สังเคราะห์ ข้อมูล
๕. สรุปผลการวิจัยและขอเสนอแนะ

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

มุ่งเน้นที่จะศึกษาถึงกระบวนการเจริญอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรม โดยจะนำเสนอเกี่ยวกับรายละเอียดของอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรมอันประกอบไปด้วยความหมาย ลักษณะ บทบาทและหน้าที่ของอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรม เพื่อนำมาใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา

สัมภาษณ์นักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับกระบวนการเจริญอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจำนวน ๑๓ รูป/คน ได้แก่

๑) ฝ่ายบรรพชิต

๑. พระเทพวิสุทธิโสภณ (เฉลา ตะทองด้วง) เจ้าอาวาสวัดราชคฤห์วรวิหาร
๒. พระเทพสิทธิมนี อุตตมชาโต เจ้าอาวาสวัดดุสิตาราม วรวิหาร, เจ้าคณะภาค ๑๘
๓. พระภิกษุชมนาค วิ. (สุรศักดิ์ เขมรสี) เจ้าอาวาสวัดมเหยงคณ์
๔. พระภิกษุไพศาลเมธี วิ. (มนต์เสวี/พรหมจันทร์) ศูนย์ปฏิบัติธรรมธรรมโมลี อ.ปากช่อง จ.นครราชสีมา, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม, อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๕. พระครูภาวนาวิริยานุโยค ประธานสงฆ์สำนักปฏิบัติธรรม ทองสุขเกษม อ.พนม-สารคาม จ.ฉะเชิงเทรา
๖. พระครูภาวนาสมณวัตร วิ. (พระประจักษ์ สิริวิมล) ศูนย์ปฏิบัติธรรม ตาฉ่าง เล้งง์ เฉลิมราช ๖๐ ปี อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง
๗. พระมหาทองม้วน สุทธิจิตโต ศูนย์ปฏิบัติธรรม ตาฉ่าง เล้งง์ เฉลิมราช ๖๐ ปี อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนา วัดวชิรธรรมสาธิต พระอารามหลวง
๘. พระครูพิบูลกิจจารักษ์ (ทองมาก ชาครธมฺโม) ผจก.ฝ่ายการปกครอง, พระวิปัสสนา-จารย์ประจำศูนย์ปฏิบัติวิปัสสนา วัดใหม่พิเรนทร์ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

๙. พระครูวิมลธรรมรังสี (สุภาพ เขมรสี) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, พระวิปัสสนาจารย์ประจำคณะ ๕

๑๐. พระครูปลัดสัณห์พัฒนธรรมมาจารย์ (นิรันดร์ อภิปัญโญ) ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดพิชยญาติการามวรวิหาร, อาจารย์ประจำหลักสูตร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

๑๑. พระครูภาวนาสารบัณฑิต (เมธา จันทสาโร) ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดรวกสุทธาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร, ผู้อำนวยการส่วนธรรมนิเทศ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑๒. พระครูภาวนาวราลังการ วิ. (สมศักดิ์ โสโร) เจ้าอาวาส และพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ วัดภักทันทะอาสาาราม จังหวัดชลบุรี ๒๐๒๒๐

๒) ฝ่ายคฤหัสถ์

ดร.สุกัร ทุมทอง อาจารย์ประจำหลักสูตร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง "กระบวนการเจริญอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน" ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ๓ ประการ ได้แก่ เพื่อศึกษาอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรม เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในคัมภีร์พระพุทธรักษาเถรวาท และเพื่อเสนอกระบวนการเจริญอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งได้บทสรุปดังนี้

๑. อินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรม

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้มี สติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ จะสมบูรณ์ที่มรรคมีองค์ ๘ เมื่อมีองค์ ๘ สมบูรณ์ขณะใด ขณะนั้นก็ เป็นมรรคสัง หรือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นการรวมหัวข้อธรรมทั้งหมด แท้จริงแล้วการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมเปรียบได้กับการเดินทางไปยังเป้าหมายที่เหมือนกัน ใครจะเดินทางไปตามเส้นทางใดก็เท่ากับกำลังเดินทางเข้าสู่เป้าหมายเดียวกัน ต่างกันแต่เพียงเส้นทาง ส่วนอินทรีย์ หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ สิ่งที่เป็นใหญ่ คือ ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ตน หรือ มีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้น ได้แก่ ธรรมที่ทำให้ธรรมอื่นกระทำความเป็นใหญ่ อินทรีย์ ทั้งความหมายตามรูปศัพท์ ความหมายในพระไตรปิฎกและคัมภีร์รุ่นต่อมา ตลอดจนความหมายที่นักปราชญ์ทาง

พระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน ต่างก็ให้ความหมายที่เหมือน ๆ กัน คือ อินทรีย์ แปลว่า ความ เป็นใหญ่ในหน้าที่ตน หรือ มีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้น ๆ อย่างเด่นชัด มีอำนาจมาก กล่าวคือ เมื่ออบรมอินทรีย์ให้แก่กล้าแล้ว อินทรีย์ก็มีอำนาจปราบปรามกำจัดอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ให้พินาศไป เช่น ในขณะที่สัทธาทำหน้าที่เป็นอินทรีย์ก็จะมีอำนาจในการกำจัด ความไม่เชื่อถือนั่นได้ เป็นการแสดงให้เห็นว่า สัทธินทรีย์มีความเป็นใหญ่ในความเชื่อถือเป็นต้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คุณธรรมคืออินทรีย์นี้เป็นธรรมสำหรับปกครองจิตใจ ทำให้จิตใจมีอำนาจเหนือกิเลสได้ ฉะนั้น จึงเรียกว่าอินทรีย์ คือ คุณธรรมที่มีอำนาจยิ่งใหญ่

ส่วนประเภทของอินทรีย์ ๕ แบ่งออกได้เป็น

(๑) สัทธินทรีย์ คือ อินทรีย์ที่เป็นใหญ่ในความเชื่อ หรือ ความมีศรัทธา ความ เลื่อมใส ความซาบซึ้ง ในพระพุทธศาสนาศรัทธาเป็นความเชื่ออันประกอบด้วยเหตุผล เชื่อใน ความดี ส่วนลักษณะของความเชื่อที่ไม่ได้แตกต่างกันมาก กล่าวคือ ศรัทธาทำให้เกิดความใส คือ จิตใส และทำให้เกิดคุณธรรมอย่างอื่นตามมาอีกมากมาย ลักษณะของความใสนี้บอกถึง คุณภาพจิตที่สะอาดไม่ขุ่นมัว ดังนั้น เมื่อศรัทธาทำให้จิตใสสะอาดจึงง่ายต่อการปลูกฝัง คุณธรรมอย่างอื่นตามมา คือเกิดความเชื่อมั่นในคุณธรรมของพระพุทธเจ้า โดยเชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ไกลจากกิเลสตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง เชื่อมั่นในคุณพระธรรมว่า พระ ธรรมเป็นทางแห่งการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ เชื่อมั่นในคุณพระสงฆ์ว่า พระอริยสงฆ์เป็นผู้ บรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา เชื่อมั่นว่ากรรมมีจริง และเชื่อมั่นว่าผลกรรมมีจริง สิ่งสำคัญ ที่สุดคือการมีความเชื่อมั่นในองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งก็เท่ากับว่ามีความเชื่อมั่นใน หลักคำสอนของพระองค์ที่จะนำพาให้ถึงจุดหมายปลายทางได้

(๒) วิริยอินทรีย์ คือ วิริยะที่จัดเป็นอินทรีย์เป็นความเพียรในการอบรมจิตให้บริสุทธิ์ จากกิเลส ความพยายาม ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ความกล้าหาญ มีความเด็ดเดี่ยวสามารถขจัด ความเกียจคร้านออกไปได้ ส่วนลักษณะของวิริยะคือ การอุปถัมภ์ คือ ค้ำจุนไว้ และการ ประคองไว้ ดังท่านอุปมาว่าเรือนเก่าย่อมตั้งอยู่ได้ด้วยเสาอื่นนำมาค้ำจุนไว้ฉันใด พระโยคาวจร ก็เหมือนกันเป็นผู้ได้อุปถัมภ์แล้วด้วยความอุปถัมภ์ของความเพียร กุศลธรรมทั้งปวงจึงไม่เสื่อม สูญไป

(๓) สตินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในการระลึกได้ เป็นผู้มีสติไม่หลงลืมพลั้งเผลอ เป็น เครื่องหมายของความมีสติ คือ การระลึกได้แม้จะเป็นเวลาที่ผ่านไปมาแล้ว มีพลังเป็นใหญ่เป็น ประธานมีอำนาจสามารถกำจัดเสียซึ่งความประมาท สตินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในการทำ หน้าที่ในการระลึกได้ ส่วนลักษณะการทำงานทั่วไปของสตินั้น คือ การไม่ปล่อยใจให้เลื่อนลอย ไม่ปล่อยอารมณ์ให้นึกคิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ แต่คอยเฝ้าระวัง เหมือนจับตาอารมณ์ที่

ผ่านมาแต่ละอย่าง มุ่งหน้าเข้าหาอารมณ์นั้น ๆ เมื่อต้องการกำหนดอารมณ์ใดแล้ว ก็ต้องจับตามดูติด ๆ ไป ไม่ยอมให้คลาดหาย คือนึกถึงหรือระลึกไว้เสมอ ไม่ยอมให้หลงลืม

(๔) สมาธิในทฤษฎี คือ อินทรียคือสมาธิ หมายถึง ธรรมอันเป็นใหญ่คือสมาธิ ความที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งโดยเฉพาะ สมาธิ คือ ความมีใจตั้งมั่น มีความเป็นอินทรียคือความเป็นใหญ่ คือสามารถขจัดความฟุ้งซ่านได้ สมาธิในทฤษฎี คือ ความเป็นใหญ่ในการตั้งใจมั่นในลักษณะที่เป็นระดับขั้นของสมาธิ ได้แก่ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ เริ่มตั้งแต่สังตจากกาม สังตจากอกุศลธรรม จนได้บรรลุฌาน เป็นการฝึกฝนอบรมสมาธิให้เกิดขึ้นเพื่อความบริสุทธิ์แน่วแน่ มีอำนาจเป็นสมาธิที่มีความเป็นใหญ่ได้ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิตกำจัดความฟุ้งซ่านออกไปได้

(๕) ปัญญาในทฤษฎี คือ อินทรียคือปัญญา หมายถึง ธรรมอันเป็นใหญ่คือปัญญา โดยลักษณะ คือ มีลักษณะแห่งการรู้ การเห็น การรู้แจ้งแทงตลอดตามที่เป็นจริง เป็นแสงสว่างที่กำจัดความมืด มีความสามารถตัดปัญหาหรือดับทุกข์ ปัญญานี้มีการส่องแสงเป็นลักษณะ และมีการรู้ทั่วเป็นลักษณะเหมือนเมื่อบุคคลจุดประทีปให้สว่างในเวลากลางคืนในบ้านที่มีฝา ๔ ด้าน ความมืดย่อมหมดไป

ความสำคัญของอินทรีย ๕ คือ

(๑) ความสำคัญของสัทอินทรีย คือ มีศรัทธาว่า เมื่อมีความตั้งมั่นในพระรัตนตรัยแล้ว มีความปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบแล้วย่อมนำความสุขมาให้

(๒) ความสำคัญของวิริยอินทรีย คือ ความเพียรนับว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญเพื่อที่จะกำจัดกิเลส และดำรงอยู่โดยความไม่ประมาท ก็จะสามารถก้าวล่วงวัฏสงสารได้

(๓) ความสำคัญของสติอินทรียคือ เมื่อเป็นผู้ปฏิบัติธรรมถึงพร้อมด้วยสติ เป็นผู้ที่มีปัญญา เมื่อมีสมาธิอันเป็นจิตที่ตั้งมั่นสมควรแก่การงานแล้วย่อมมีการพิจารณาธรรมอันประกอบด้วยสติย่อมสามารถกำจัดกิเลสทั้งปวงได้

(๔) ความสำคัญของสมาธิในทฤษฎีที่ได้ฝึกฝนอบรมมาดีแล้ว ทำให้สามารถพัฒนาเป็นปัญญา นั่นคือสมาธิเป็นฐานของวิปัสสนาให้เข้าถึงความเป็นวิโมกข์คือหลุดพ้น ได้รับความประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา

(๕) ความสำคัญของปัญญาในทฤษฎี คือ เมื่อปัญญาบริสุทธิ์รู้เห็นตามความเป็นจริงนี้เกิดขึ้นแล้ว ช่วยให้จิตนั้นสงบ มั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใส ส่งผลให้การดำเนินชีวิต การคิด การพิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และทำกิจทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง

ส่วนกระบวนการปรับอินทรียให้สมดุล โดยความสำคัญของการปรับอินทรีย คือ ถ้าอินทรียอย่างหนึ่งอย่างใดแรงกล้าเกินไป และอินทรียอื่นยังอ่อนอยู่ อินทรียอื่นเหล่านี้ก็จะเสีย

ความสามารถในการทำหน้าที่ของตน เช่น ถ้าศรัทธาแรงไป วิริยะก็ทำหน้าที่ยักจิดไม่ได้ สติก็ไม่สามารถดูแลจิต สมาธิก็ไม่สามารถทำจิตให้แน่นแน่ ปัญญาก็ไม่สามารถเห็นตามความเป็นจริง ต้องลดศรัทธาด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาสภาวะแห่งธรรม หรือมนสิการในทางที่ไม่เป็นการเพิ่มกำลังให้แก่ศรัทธา ตามหลักทั่วไปในการปรับอินทรีย์มีหลักการปรับอินทรีย์ให้เสมอกันเป็นคู่ ๆ การปรับอินทรีย์ให้สมดุล คือ เป็นการปรับอินทรีย์เสมอกันเป็นคู่ ๆ กล่าวคือ ปรับศรัทธาให้เสมอกับปัญญา และปรับปัญญาให้เสมอกับศรัทธา ปรับวิริยะให้เสมอกับสมาธิ และปรับสมาธิให้เสมอกับวิริยะ ส่วนสตินั้นยังมีเท่าไรก็ดีไม่มีคำว่าเกินเป็นตัวกลางประสานได้ทุกธรรม เมื่อมีการฝึกฝนอบรมอินทรีย์ทั้ง ๕ ให้สมดุลสม่ำเสมอจะทำให้ปฏิบัติธรรมก้าวหน้าและถึงจุดหมายปลายทางได้

๒. การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

วิปัสสนากรรมฐาน คือ ที่ตั้งแห่งการงานคือการเห็นแจ้งรูปนามโดยอาการแบบต่างๆ ได้แก่ การปฏิบัติอย่างต่อเนื่องในการฝึกอบรมเจริญปัญญา อันเป็นเครื่องทำลายกิเลสให้เกิดความเห็นแจ้ง รู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมันให้เข้าใจตามความเป็นจริง ว่ามันเป็นของมันเอง ไม่ใช่เห็นตามที่เรานึกคิดปรุงแต่งให้มันเป็นไปด้วยความชอบ มีความสำคัญคือทำลายเครื่องปิดบังไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ประการนี้ได้มีอยู่เพียงทางเดียว เท่านั้นนั่นคือปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือกาย เวทนา จิตและธรรม นอกจากนี้ไม่มีทางอื่นใดอีกเลย สติปัฏฐาน ๔ เท่านั้นที่จะสามารถทำลายวิปลาสและทำให้เกิดวิปัสสนาปัญญาเห็นความจริงของรูปนามได้อีกหนึ่ง วิปัสสนากรรมฐาน จึงหมายถึงเห็นตามเหตุการณ์ด้วยปัญญาตามความเป็นจริง แต่ที่มนุษย์เห็นผิดไปจากความเป็นจริงนั้นเพราะวิปลาสธรรม ๓ ประการคือ ทิฏฐิวิปลาส คือความเห็นผิด จิตวิปลาส คือรู้ผิด และสัญญาวิปลาส คือจำผิด

อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน หรือที่เรียกว่า วิปัสสนาภูมิมิ ๖ ประการ ผู้วิจัยจะได้อธิบายดังต่อไปนี้คือ

(๑) ขั้น ๕ ที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน โดยวิธีกำหนดรู้ขั้น ๕ ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นความรู้แจ้งชัดตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมทั้งหลายที่ทำให้เกิดปัญญานั้น อาศัยรูป-นาม เป็นอารมณ์ปรมาตถ์ ผู้ปฏิบัติต้องควบคุมกายวาจาให้เป็นปกติด้วยศีล ควบคุมจิตให้ตั้งมั่นด้วยสมาธิ และปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามลำดับ ให้เห็นความเป็นจริง จิตที่รู้รูป-นามตามความเป็นจริง จิตย่อมถ้อยถอนความยึดมั่น ถ้อยถอนว่าเป็นของเรา เป็นเขา เป็นสัตว์ บุคคล ไตรลักษณ์ย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้เจริญสตินั้น ด้วยการกำหนดรู้ขั้น ๕ เราย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า อุปาทานขั้น ๕ ย่อลงมาเป็นรูป และนาม นี่เป็นทุกข์ วิธีกำหนด

รฐันท์ ๕ ได้แก่ รูปชั้นหยาบ เวทนาชั้นหยาบ สัญญาชั้นหยาบ สังขารชั้นหยาบ วิญญาณชั้นหยาบ โดยมีสติกำหนดรู้ ไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น จนเห็นอาการดับไปของชั้นหยาบ ย่อมเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้นได้

(๒) आयตนะ ๑๒ ที่เป็นการมณเฑียรของวิปัสสนากรรมฐาน โดยพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายใน และภายนอกอยู่ เห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรม เห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรม หรือเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมอยู่ มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้า เพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยตัณหา และทิฏฐิอยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นทุกสิ่งในโลก พิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ आयตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ อยู่ อย่างนี้แล้วยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ พิจารณาเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง ทนอยู่ไม่ได้ เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน आयตนะทั้ง ๑๒ นี้ เป็นรูป ๕ คู่ อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นรูปธรรมทั้งหมด อายตนะภายนอก คือ สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นรูปธรรม ส่วนคู่ที่ ๖ อายตนะภายใน ได้แก่ มนายนะ เป็นนามทั้งหมด ส่วนอายตนะภายนอก ธัมมายนะนั้นเป็นรูป-นาม เจตสิกเป็นนามธรรม สุขุมรูปเป็นรูปธรรม ส่วนนิพพานเป็นนามธรรม

(๓) ธาตุ ๑๔ ที่เป็นการมณเฑียรของวิปัสสนากรรมฐานคือ ทวาร ๖ อารมณ ๖ และวิญญาณ ๖ รวม ๑๘ นี้ เรียกว่า ธาตุ ๑๔ เหล่านี้กล่าวได้ว่าเป็น นิสสตัตะ คือ ไม่ใช่เป็นสัตว์ เป็นบุคคลความเป็นไปทั้งมวลในสิ่งที่มีชีวิต จึงเป็นเพียงการประชุมพร้อมกันของธาตุทั้ง ๑๔ สภาพของตนมีคุณสมบัติเช่นใด ก็รักษาสภาพของตนไว้อย่างนั้นเสมอ ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น จักขุธาตุ มีสภาพใสสมควรให้สีต่างๆ มาปรากฏขึ้นเมื่อได้รับการกระทบ เมื่อจักขุธาตุนี้เกิดอยู่กับใครก็ตาม ไม่ว่าคน สัตว์ เทวดา จักขุธาตุย่อมคงสภาพใสเป็นปกติ รับสีต่างๆ ได้ ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเอาจักขุธาตุไปรับเสียงแทนโสตธาตุ หรือรับกลิ่นแทนฆานธาตุได้ และตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตถ์ตน ได้อย่างชัดๆ ก็ต้องเห็นอย่างชัดเจน การที่จะเห็นได้อย่างชัดเจนนั้น ก็ต้องเห็นด้วยธรรมจักขุ

(๔) อินทรีย์ ๒๒ ที่เป็นการมณเฑียรของวิปัสสนากรรมฐาน มีลักษณะคล้ายประมวลรวมเรื่องของชั้นหยาบ आयตนะ ธาตุ มาอยู่ในนี้ด้วยกัน แต่มีองค์ประกอบหลายกลุ่มที่จัดเข้าเป็นหมวดกันได้ และมีลักษณะเป็นเรื่องพื้นฐานจนกระทั่งถึงขั้นอรหัตผล ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อินทรีย์ ๒๒ ที่เป็นการมณเฑียรของวิปัสสนากรรมฐาน และไม่ใช่อารมณ วิปัสสนากรรมฐาน อินทรีย์ที่จะนำมาเป็นอารมณของวิปัสสนากรรมฐานต้องเอาอินทรีย์ ๒๒ หรือรูป-นาม ที่เป็นปัจจุบัน คือ ที่ปรากฏขึ้นเฉพาะหน้าเท่านั้น ส่วนที่เป็นอดีตหรืออนาคต ใช้เป็นอารมณวิปัสสนากรรมฐานไม่ได้ เพราะสิ่งที่เป็นอดีต และอนาคตนั้นไม่ใช่วิสัยของวิปัสสนาปัญญา ไม่สามารถพิจารณาเห็นได้

(๕) อริยสัจ ๔ ที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน โดยพระพุทธรูปองค์จึงทรงแสดง ทุกขสัจไว้เป็นอันดับแรกในอริยสัจ ๔ ทั้งนี้ก็เพราะทุกข์เป็นของหยาบ รุ่ง่ายกว่าสมุทัย และ แท้จริงแล้วก็มีแต่ทุกข์เท่านั้นที่เคลื่อนกล่น จึงสมควรให้สัตว์ทั้งหลาย กำหนดรู้ความจริงของ โลกว่าเป็นทุกข์ นี่เป็นอันดับที่ ๑ ทรงแสดงสมุทัยเป็นอันดับที่ ๒ เพราะสมุทัยเป็นธรรมที่สุขุม ยากที่สัตว์จะรู้ได้ในเมื่อไม่รู้จักตัวทุกข์เสียก่อน เมื่อผู้ปฏิบัติเห็นโทษของสมุทัยคือตัณหาแล้ว ก็ เกิดความเบื่อหน่ายในทุกข์ เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายแล้ว ก็คลายความกำหนัดยินดีในทุกข์ ทรง แสดงนิโรธเป็นอันดับที่ ๓ เมื่อเกิดปัญญาหยั่งลงเห็นธรรมที่ดับทุกข์คือนิโรธแล้ว จึงกลับมารู้ เหตุคือข้อปฏิบัติที่ทำให้ดำเนินมาถึงธรรมที่ดับทุกข์ โดยเหตุนี้ จึงแสดงมรรคสัจเป็นอันดับที่ ๔ เพราะอริยสัจธรรมจึงต้องมี ๔ จะลดอันใดอันหนึ่งย่อมไม่ได้ และเมื่อปัญญาเข้าถึงสัจจะอันใด อันหนึ่ง ก็เป็นอันว่าเข้าถึงธรรมทั้ง ๔ สัจจะได้ ญาณที่รู้ในเหตุผลของอริยสัจธรรม จึงต้องมี ความสัมพันธ์ติดต่อนี้อย่างต่อเนื่องกันไปดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

(๖) ปฏิจจสมุปบาทที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน คือ การเกิดขึ้นร่วมกันของ ธรรม ๑๒ ประการ คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามरणะ ซึ่งความสัมพันธ์ของปฏิจจสมุปบาท มีทั้งสายเกิด และสายดับ โดยสายเกิดนั้น อวิชชาทำให้เกิดสังขาร สังขารทำให้เกิดวิญญาณ วิญญาณทำให้เกิดนามรูป นามรูปทำให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะทำให้เกิดผัสสะ ผัสสะทำให้เกิดเวทนา เวทนาทำให้เกิด ตัณหา ตัณหาทำให้เกิดอุปาทาน อุปาทานทำให้เกิดภพ ภพทำให้เกิดชาติ ชาติทำให้เกิดชรา มरणะ ส่วนสายดับก็ดับย้อนกลับไป เมื่ออวิชชาดับไปแล้ว อวิชชา (ความรู้แจ้ง) เกิดขึ้นแทน วิธี ดับปฏิจจสมุปบาทหรือปัจจัยการนี้ เป็นวิธีเดียวกันกับการดับตัณหาในอริยสัจ ๔ เพราะเป็น ปัจจัยเกิดสืบเนื่องมาตามลำดับ เมื่อสามารถดับอวิชชาได้ มีผลให้ดับตัณหาได้ด้วย

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ (๑) กายานุปัสสนาสติปัฏ ฐานได้แสดงการปฏิบัติที่มีสติเป็นไปในกายที่เป็นไปในหมวดของอิริยาบถทั้ง ๔ ประการ คือ การเดิน การยืน การนั่ง และการนอน ก็รู้ให้มีสติเข้าไปกำหนดรู้ในอาการของอิริยาบถนั้นตาม ความเป็นจริง (๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานคือการกำหนดรู้เวทนา ๓ คือ ๑.การกำหนดรู้ สุขเวทนา ๒. การกำหนดรู้ทุกขเวทนา ๓.การกำหนดรู้อุเบกขาเวทนา (๓) จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน คือการกำหนดรู้อาการของจิตที่มีธรรมชาติรับรู้อารมณ์ การใส่ใจในอารมณ์ เหล่านั้นด้วยการกำหนดรู้เท่าทันอาการของจิต พิจารณาเห็นความจริงที่เกิดกับจิตก็สามารถ เข้าใจในการละความยินดีในโลกได้ซึ่งจิต คือ วิญญาณขันธ์ มี ๑๖ ประการเช่น เมื่อจิตมีราคะ เกิดขึ้น ให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตมีราคะเมื่อจิตปราศจากราคะ ให้เอาสติตามกำหนดรู้ว่า จิตปราศจากราคะ (๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือมีสติเข้าไปกำหนดรู้สภาวะธรรมเนื่องๆ ซึ่ง

ธรรม ๕ หมวด คือ นิวรณ์ ๕ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ และ อริยสัจ ๔ เป็นหัวข้อธรรมที่เป็นสาระแก่นสารแห่งพระพุทธศาสนาที่เกื้อหนุนในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานทั้งหมด

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมีจุดมุ่งหมายเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส เพราะการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นการฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เป็นอิสระ ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสเพราะพระพุทธศาสนามีเป้าหมายสูงสุด คือ การบรรลุพระนิพพาน ควรตัดปิลิโพธซึ่งเป็นความห่วงกังวลในเรื่องต่างๆ ให้หมดจากใจก่อนลงมือปฏิบัติ เพื่อไม่ให้มันเป็นเครื่องขัดขวาง ทำให้การปฏิบัติไม่ก้าวหน้าได้มี ๑๐ ประการคือ ๑) อาวาสปิลิโพธ ความกังวลเรื่องที่อยู่อาศัยนั้น ๒) กุลปิลิโพธ ความกังวลเรื่องตระกูล ๓) ลาภปิลิโพธ ความกังวลเรื่องลาภสักการะ ๔) คนปิลิโพธ ความกังวลเรื่องหมู่คณะ ๕) กัมมปิลิโพธ ความกังวลเรื่องการทำงาน ๖) อัถธานปิลิโพธ ความกังวลเรื่องการเดินทาง ๗) ญาติปิลิโพธ ความกังวลในเรื่องญาติ ๘) อาพาธปิลิโพธ ความกังวลเรื่องการเจ็บป่วย ๙) คณธปิลิโพธ ความกังวลเกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียน ๑๐) อิทธิปิลิโพธ ความกังวลเรื่องการแสดงฤทธิ์ บุคคลผู้ต้องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจะต้องกำจัดให้หมดไปเสียก่อน เพราะมีฉะนั้นจะเป็นเครื่องขัดขวางต่อการปฏิบัติธรรม ส่วนการฝึกปัญญาเพื่อทำให้เกิดความรู้แจ้งที่เรียกว่า วิปัสสนาญาณ ซึ่งสามารถแบ่งวิธีการปฏิบัติออกได้ ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) กายภาวนา คือ การฝึกฝนพัฒนากาย ๒) คีลภาวนา คือ การพัฒนาพฤติกรรมด้วยการฝึกฝนตนให้มีกุระเปียบวินัย ๓) จิตภาวนา คือ การพัฒนาจิตด้วยการฝึกฝนอบรมจิตให้เข้มแข็งมั่นคง ๔) ปัญญาภาวนา คือ การพัฒนาปัญญาด้วยการฝึกฝนปัญญาให้มีให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายตามสภาพความเป็นจริง เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งในทุกสิ่งทุกอย่าง การเข้าถึงความดับทุกข์โดยสิ้นเชิงและเมื่อดับขั้นแล้วก็ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป

๓. กระบวนการเจริญอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

กระบวนการเจริญอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยแบ่งออกเป็น

(๑) กระบวนการเจริญสัทอินทรีย์ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานคือ ในกายานุสัสสนาสติปัฏฐานมีกระบวนการ ๓ ประการ คือ ๑) จำเป็นต้องมีอาตาปี คือ มีความเพียรเพากิเลส ๒) มีสัมปชาโน คือ มีปัญญาหยั่งเห็น หมายความว่า หยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ๓) มีสติมาคือ มีสติอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อมี

ศรัทธาพึงพิจารณาเห็นภายในกาย และคอยเฝ้าดูสิ่งที่ปรากฏทางกายได้แก่ ลมหายใจเข้าออก กำหนดอิริยาบถใหญ่ อิริยาบถย่อย สิ่งปฏิกุศล และ ธาตุ เป็นต้น ในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน โดยผู้ปฏิบัติธรรมมีศรัทธาคือเชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพึงคอยเฝ้าดูความรู้สึก หรือการเสวยอารมณ์ที่มากระทบทางกายเช่น เจ็บปวด เมื่อยล้า หรือชา เป็นต้น เวทนาเหล่านี้ เป็นสภาวะอารมณ์ที่ทำให้เกิดความทุกข์ ในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน โดยผู้ปฏิบัติธรรมมีศรัทธา คือ เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคต พึงคอยเฝ้าดูจิตที่ถูกการกระทบ หรือสัมผัส แล้วมีความรู้สึกเป็นอย่างไรบ้าง เช่น มีความกำหนด มีความโกรธ มีความหลง เป็นต้น ผู้ปฏิบัติธรรมพึงเชื่อและมีความศรัทธาในลักษณะของจิตที่เกิดจากใจเท่านั้น เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมมีความศรัทธาเชื่อในเบื้องต้นที่เกิดขึ้นจากการประจักษ์แจ้งตามความจริงที่เกิดด้วยตนเองจนจิตของผู้ปฏิบัติธรรมนั้น เกิดความสงบ ตั้งมั่นเป็นสมาธิทำให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริงได้ในอัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน โดยผู้ปฏิบัติธรรมมีศรัทธา คือ เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคต พึงกำหนดรู้สภาวะหรืออาการของอัมมามารมณ์ที่เกิดขึ้น เช่น ความรู้สึกกำหนดในอารมณ์ ความโกรธ ความง่วงในระหว่างปฏิบัติ เป็นต้น อารมณ์เหล่านี้ เป็นนิรวรณ เป็นตัวขัดขวางการพัฒนาในการปฏิบัติธรรมไปสู่มรรค ผล และนิพพาน

(๒) กระบวนการเจริญวิริยอินทรีย์ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือ ในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีกระบวนการ ๓ ประการ คือ ๑) จำเป็นต้องมีอาตาปี คือ มีความเพียรเพากิเลส ๒) มีสัมปชาโน คือ มีปัญญาหยั่งเห็น หมายความว่า หยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ๓) มีสติมาคือ มีสติอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย ผู้ปฏิบัติธรรมพึงมีความเพียรในการกำหนดรู้ในการเคลื่อนไหวกายตั้งแต่ลมหายใจเข้า หายใจออก กายที่เคลื่อนไหวในอิริยาบถต่างๆ ด้วยความขยันและอดทน ไม่เกียจคร้านในการกำหนดรู้สภาวะต่างๆ ที่เคลื่อนไหวของรูปกาย เป็นต้น ในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้ปฏิบัติธรรมพึงมีความเพียรในการกำหนดรู้ในการสภาวะอารมณ์ที่เข้ามากระทบทางทวารทั้ง ๖ แล้วส่งผลให้จิตหรือใจเข้ารับรู้แล้วจึงส่งผลให้เกิดเวทนาขึ้น แต่ใจที่เข้าไปรับรู้ในเวทนาที่เป็นนามธรรม ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมเข้าไปรับรู้ และพึงกำหนดรู้ในเวทนานั้นๆ ตามความเป็นจริง ในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้ปฏิบัติธรรมพึงเป็นผู้มีความเพียร บากบั่น กำหนดรู้ในการสภาวะอารมณ์ที่เข้ามากระทบทางทวารทั้ง ๖ แล้วส่งผลให้จิตเข้ารับรู้แล้วจึงส่งผลให้เกิดอารมณ์ เช่น จิตมีราคะ จิตมีโทสะ จิตมีโมหะ เป็นต้น พึงกำหนดรู้ในจิตตามความเป็นจริง ในอัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้ปฏิบัติธรรมพึงมีความเพียร มีความมุ่งมั่น บากบั่นในการกำหนดรู้ในการสภาวะอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ และกิเลสเครื่องปิดกั้นมีนิรวรณ ๕ เป็นต้น ความรู้สึกเหล่านี้ เป็นแต่เพียงอาการหรือสภาวะที่มีกระทบจิตใจแล้วส่งผลให้จิตได้รับรู้ ผู้ปฏิบัติธรรมพึงประคับประคองอารมณ์ที่เป็น

กุศลธรรมไว้ให้มากจนอารมณ์ที่เป็นอกุศลธรรมนั้นไม่สามารถเข้ามาแทรกในระหว่างการปฏิบัติธรรมได้

(๓) กระบวนการเจริญสติในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีกระบวนการ ๓ ประการ คือ ๑) จำเป็นต้องมีอาตาปี คือ มีความเพียรเพากิเลส ๒) มีสัมปชาโน คือ มีปัญญาหยั่งเห็น หมายความว่า หยั่งเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง ๓) มีสติมาคือ มีสติอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย ผู้ปฏิบัติธรรมต้องกำหนดรู้หรือระลึกด้วยจิตอย่างจอตต่อเนื่องไม่ให้ขาดสาย เช่นกำหนดว่า คู้หนอกำหนดว่าเหยียดหนอ เป็นต้น สติก็จะเกิดเป็นกำลัง หรือพลังจิตนำไปสู่สมาธิช่วยสังขมบารมีในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้เป็นอย่างดี ในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน โดยผู้ปฏิบัติมีสติคือ ความระลึกได้หมายถึง การมีปัญญาระลึกถึงการกระทำ หรือคำพูดที่พูดมานานแล้ว สติกำหนดพิจารณาเวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนาซึ่งเป็นกำลังเพื่อการตรัสรู้ การรู้สึกสภาวธรรมปัจจุบันตามความเป็นจริง โดยรับรู้สภาวธรรมอย่างแท้จริง ในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้ปฏิบัติธรรมพึงมีสติอย่างแน่วแน่และมั่นคงต่อการกำหนดรู้ชัดในจิตที่สนองตอบอารมณ์นั้นอย่างจอตต่อเนื่อง เมื่อกำหนดมากๆ เข้า จิตจะเกิดพลัง จิตจะสงบ จิตจะตั้งมั่น จิตจะมั่นคง จนนำไปสู่สมาธิ มีปัญญาญาณเป็นบาทฐานและการสังขมบารมีนำไปสู่การพัฒนาการเจริญวิปัสสนากรรมฐานต่อไป ในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้ปฏิบัติธรรมพึงมีสติระลึกในสภาวอารมณ์ที่เป็นอกุศลธรรมที่คอยขัดขวางจิตที่ส่งผลกระทบ ไม่ว่าจะเป็นความกำหนด ความโกรธ ความโลภ เป็นต้น สภาวอารมณ์ที่มากระทบจิตแล้วส่งผลให้จิตได้เข้าไปรับรู้เหล่านี้ เป็นตัวขัดขวางการเจริญสติ ฉะนั้นผู้ปฏิบัติธรรมพึงมีสติอย่างแน่วแน่และมั่นคงต่อการกำหนดรู้ชัดในจิตด้วยสติสัมปชัญญะในขณะปฏิบัติกรรมฐาน

(๔) กระบวนการเจริญสมาธิในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน มีกระบวนการ ๓ ประการ คือ ๑) จำเป็นต้องมีอาตาปี คือ มีความเพียรเพากิเลส ๒) มีสัมปชาโน คือ มีปัญญาหยั่งเห็น หมายความว่า หยั่งเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง ๓) มีสติมาคือ มีสติอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย คือ ผู้ปฏิบัติธรรมมีสมาธิพึงเข้าไปกำหนดรู้สภาวธรรมที่เกิดขึ้นกับกายเริ่มตั้งแต่อิริยาบถใหญ่ อิริยาบถย่อยเป็นต้นมีสติกำหนดรู้ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับไม่ได้ในกายของเราและของคนอื่นก็เช่นเดียวกัน สติจึงกำหนดรู้อยู่ตลอดเวลาในการเคลื่อนไหว การคู้ การเหยียด เป็นต้น จนจิตเกิดความตั้งมั่นเป็นสมาธิได้ ในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้ปฏิบัติธรรมควรมีสมาธิที่เป็นพลังที่เกิดจากการกำหนดรู้เวทนาที่ต่อเนื่องจากสติหรืออาจจะกล่าวได้เลยว่าผู้มีสติในการกำหนดรู้ที่มั่นคงในเวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา ทนต่อการสวดยอารมณ์แห่งเวทนานั้น ย่อมช่วยนำไปสู่สมาธิที่ตั้งมั่นได้ ในจิต

ตานุสัสสนาสติปัฏฐาน ผู้ปฏิบัติธรรมมีสมาธิตั้งมั่น มั่นคงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือเป็นเอกัคคตาแล้ว จิตนั้นจะทำให้เกิดพลังอันกล้าแกร่ง จิตที่แข็งแกร่งคือ จิตมีราคะก็รู้ชัดว่า จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะเป็นต้น สู้ดทนฟันฝ่าต่ออารมณ์ที่มากระทบอย่างแรงกล้า จิตก็จะสงบนิ่งจนเกิดเป็นสมาธิ เกิดขึ้น ในธัมมานุสัสสนาสติปัฏฐาน โดยผู้ปฏิบัติธรรมมีสมาธิ เป็นพลังที่เกิดจากการกำหนดรู้อารมณ์ของจิตที่ต่อเนื่องจากสติ หรืออาจจะกล่าวได้ว่าผู้มีสติในการกำหนดรู้ที่มั่นคงในอารมณ์ ๖ และพิจารณาธรรมเช่น ชันธ ๕ คือ รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้เป็นต้น อันเป็นบาทฐานและการสั่งสมบารมีเพื่อการเจริญวิปัสสนากรรมฐานต่อไป

(๕) กระบวนการเจริญปัญญาในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือ ในกายนุสัสสนาสติปัฏฐาน มีกระบวนการ ๓ ประการ คือ ๑) จำเป็นต้องมีอาตปปี คือ มีความเพียรเพากิเลส ๒) มีสัมปชาโน คือ มีปัญญาหยั่งเห็น หมายความว่า หยั่งเห็นสภาพธรรมตามความเป็นจริง ๓) มีสติมาคือ มีสติอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย ผู้ปฏิบัติธรรมมีปัญญาเป็นความรู้แจ้งในการกำหนดรู้ที่กาย เป็นผลที่เกิดมาจากสติเข้าไประลึกรู้ในกายที่เคลื่อนไหวโดยเฉพาะในอิริยาบถนั่งสมาธิ กำหนดรู้ว่า ท้องที่พองขึ้น ท้องที่ยุบลงเป็นแต่เพียงรูปที่เคลื่อนไหวเพราะธาตุลมบีบบังคับให้เคลื่อนไหวเท่านั้น รูปที่เคลื่อนไหวไม่มีตัวตน มีอาการที่เกิดขึ้น และดับไปเท่านั้น กำหนดรู้อย่างนี้ เป็นพลังจิตที่ทำให้เกิดปัญญาญาณในการรู้แจ้งแห่งวิปัสสนาปัญญา ในเวทนानุสัสสนาสติปัฏฐาน ผู้ปฏิบัติธรรมมีปัญญาเป็นความรู้แจ้งในการกำหนดรู้ที่เวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา เป็นผลที่เกิดจากสติเข้าไประลึกรู้ในเวทนาที่เสวยอารมณ์ของจิต ไม่ว่าจะเป็นอิริยาบถใดๆ ก็ตาม โดยเฉพาะกำหนดรู้เวทนาที่เท่าในขณะเดินมาอาการปวดเมื่อยเป็นต้น อีกทั้งยังเป็นบาทฐานและเป็นการสั่งสมบารมี เพื่อการเจริญวิปัสสนาภาวนาต่อไป ในจิตตานุสัสสนาสติปัฏฐาน ผู้ปฏิบัติธรรมมีปัญญาเป็นความรู้ชัดแจ้งในการกำหนดรู้อารมณ์ที่ส่งผลกระทบกับจิต เป็นผลที่เกิดมาจากสติเข้าไประลึกรู้ในอารมณ์ของจิต ไม่ว่าจะเป็นอารมณ์จะส่งผลอย่างไรก็ตาม จิตของผู้ปฏิบัติธรรมพึงเข้าไปรับรู้หรือกำหนดรู้ชัดจิตว่า จิตมีราคะก็รู้ชัดว่า จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ เป็นต้น พลังแห่งปัญญาที่เข้าไปกำหนดรู้อย่างนี้ ในธัมมานุสัสสนาสติปัฏฐาน โดยผู้ปฏิบัติธรรมเป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ กำหนดรู้ชัดธรรมเช่น กำหนดรู้อายตนะภายใน ๑๒ ที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาภาวนา เห็นในความเป็นไตรลักษณ์นั่นเอง พลังแห่งปัญญาที่เข้าไปกำหนดรู้อย่างนี้ อีกทั้งยังเป็นบาทฐานและเป็นการสั่งสมบารมีในการเจริญวิปัสสนาภาวนาต่อไป

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ. ๙). คู่มือสอบอารมณกรรมฐาน. พิมพ์ครั้งที่

ที่.๕ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ. พิมพ์ครั้งที่

๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒